

ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТА ЖЕРТВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ВІЙНИ

Тези представляють характеристику психологічного портрета жертв сексуального насильства в умовах воєнного конфлікту. У роботі розкрито поняття сексуального насильства як одного з інструментів збройної агресії, а також вивчено його вплив на психоемоційний стан постраждалих.

Наголошується на важливості виявлення індивідуально-психологічних та соціально-демографічних характеристик жертв для забезпечення ефективної допомоги. Підкреслено, що формування комплексного підходу до надання психологічної підтримки є ключем до подолання наслідків травматизації. Звертається увага на потребу в державній і суспільній участі у створенні безпечного середовища для постраждалих та протидії замовчуванню сексуального насильства під час війни.

Ключові слова: сексуальне насильство, війна, жертва, психологічний портрет, ПТСР, емоційна травма, соціально-психологічна підтримка, допомога.

Сексуальне насильство під час війни є однією з найжорстокіших форм порушення прав людини, найстрашніших і водночас замовчуваних форм насильства, що супроводжують збройні конфлікти. Воно використовується як метод терору, інструмент приниження та підризу морального духу населення [1]. Жертви цього злочину отримують глибокі психологічні, емоційні і соціальні травми, які мають довготривалі наслідки для їхнього життя. Саме тому важливо формувати та розуміти психологічний портрет постраждалих, щоб надавати їм належну соціально-психологічну підтримку. Соціологічні дослідження показують, що сексуальне насильство під час війни вкорінене не лише в самому конфлікті, а й у патріархальній культурі, яка толерує силове домінування. Воно стає способом здійснення влади, контролю та демонстрації зверхності над жінками, чоловіками або дітьми, які сприймаються як «чужі» або слабші [4].

Поняття «сексуальне насильство» охоплює різноманітні дії сексуального характеру, вчинені без добровільної згоди особи. Це може включати як зґвалтування (проникнення), так і інші форми примусу до сексуальних актів, які не передбачають проникнення. Згідно з Кримінальним кодексом України, сексуальне насильство визначається як вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру без добровільної згоди потерпілої особи [8]. Важливо зазначити, що сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, є воєнним злочином, що не має строку давності. Постраждалі можуть звертатися із заявами про вчинення такого злочину у будь-який час, незалежно від того, коли він був скоєний.

Як зазначають дослідники сексуального насильства під час війни має різноманітні форми: від зґвалтування та сексуального рабства до примусової проституції, оголення, вагітності, абортів, каліцтва статевих органів і навіть споглядання акту насильства над іншими. Це не просто насильство над тілом, а систематичне знищення людської гідності [2].

Жертви сексуального насильства під війни часто перебувають у стані хронічного стресу та психологічного шоку. Вони можуть страждати від посттравматичного стресового розладу (ПТСР), який проявляється у вигляді флеш беків, нічних кошмарів та панічних атак. Людина, яка пережила насильство, нерідко відчуває втрату контролю над власним тілом і життям, що призводить до руйнування самооцінки та довіри до інших людей [2].

Характеристика психологічного портрета жертви дозволяє краще зрозуміти її стан і потреби. Однією з типових рис психологічного портрета постраждалих є сильне почуття провини, хоча жертва не несе об'єктивно відповідальності за вчинене щодо неї насильство. Це почуття часто супроводжується глибоким соромом, що змушує людину мовчати та ізолювати себе від суспільства. Жертви зазвичай страждають від тривожності, депресивних станів, агресивності, часто уникають соціальних контактів, втрачають здатність отримувати задоволення, відчувають безпорадність і страх перед майбутнім. У них часто виникають порушення сну, соматичні симптоми, а також проблеми в психосексуальній сфері, які можуть тривати роками без належної терапії [3].

На думку Л. В. Франка, поведінка людини, яка стала жертвою, не завжди є виключно пасивною: вона може бути необачною, ризикованою або провокаційною, що, хоч і не виправдовує насильство, але збільшує ризик стати його мішенню [6]. Тому важливим є урахування не лише травми, а й індивідуальних особливостей потерпілої особи.

Сучасна віктимологія також пропонує комплексну модель психологічного портрета жертви. Зокрема, О. М. Джу́жа виділяє такі ключові компоненти:

- соціально-демографічні характеристики (стать, вік, освіта, сімейний стан);
- морально-психологічні якості (ставлення до норм, цінностей, життєвих ролей);
- соціально-рольову функцію (громадянка, мати, працівниця тощо);
- кримінально-правову характеристику (ступінь участі у створенні ситуації, що передувала насильству)

[7].

О. М. Гумін доповнює цю модель, вказуючи також на попередній досвід жертви, її психофізіологічні риси та поведінкові реакції. Особливо цінним для розуміння є включення біопсихологічних аспектів — наприклад, глибоких травм дитинства, втрати, досвіду знецінення або насильства, які могли передувати воєнним подіям [8].

Варто пам'ятати, що сексуальне насильство під час війни — це не завжди індивідуальний акт. Іноді це систематичний злочин із геноцидними ознаками. Припинення за національною ознакою, як частина сексуального терору, вказує на спробу знищити народ через його найвразливіших членів [2].

У воєнний час ситуація ускладнюється тим, що доступ до професійної психологічної допомоги може бути обмеженим. Люди змушені евакуююватись, залишаються без засобів існування та соціально-психологічної підтримки, що лише посилює їх травматизацію. Також існує високий ризик повторної травматизації — під час розслідувань, опитувань або взаємодії з представниками влади. Нерідко потерпілі не звертаються по допомогу взагалі: від початку повномасштабної війни офіційно зареєстровано лише кілька десятків звернень на гарячі лінії [1]. Але це — лише верхівка айсберга. Більшість жертв мовчать, бо бояться або не знають, куди звертатися. На цьому тлі особливо важливо поширювати інформацію про механізми допомоги. Фахівці радять: зберігати докази, за можливості звертатися до медичних закладів, фіксувати травми, а також обов'язково шукати соціально-психологічну підтримку. Навіть якщо звернення сталося не одразу — допомога все одно є доступною і важливою для зцілення [5].

Психологічний портрет жертви сексуального насильства під час війни — це багатокомпонентна система, що охоплює індивідуальні, поведінкові, соціальні, правові та психофізіологічні характеристики. Глибоке розуміння цих складових є необхідною умовою для надання ефективної допомоги, запобігання повторній віктимізації та формування нової соціальної політики, яка буде чутливою до травматичного досвіду постраждалих.

В умовах збройного конфлікту сексуальне насильство стає не лише особистою трагедією, а й засобом системного терору, що має руйнівні наслідки для психічного, фізичного й емоційного здоров'я жертв. Тому ефективна психологічна допомога повинна бути багаторівневою. Йдеться не лише про проведення терапії, а насамперед про створення безпечного середовища, визнання факту травми, забезпечення соціальної підтримки та повернення постраждалим відчуття гідності й контролю над власним життям [1; 3].

Отже, людина, яка зазнала насильства, повинна відчувати, що вона не одна, що її досвід важливий, і вона має право на зцілення та повноцінне життя. Саме усвідомлення масштабів проблеми та глибини психологічного стану жертв — це перший крок до побудови дієвої системи підтримки. Адже лише те суспільство, яке не відвертається від болю, а здатне його визнати, надати допомогу та прийняти постраждалих — має шанс на справжнє моральне та національне відновлення.

References

1. Seksualne nasylstvo v umovakh viiny: alhorytm dopomohy – La Strada – Ukraina [Sexual violence in wartime: an algorithm of assistance – La Strada – Ukraine]. Retrieved from: <https://la-strada.org.ua/articles/seksualne-nasylstvo-v-umovah-vijny-alhorytm-dopomogy.html> [in Ukraine].
2. Tsaryova I., Holub O. (2023). Seksualne nasylstvo – zbroia v umovakh voiennoho konfliktu [Sexual violence is a weapon in wartime]. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2 (127). (pp. 9–14) [in Ukraine].
3. Avramenko S. M., Melnyk A. R. Portret (2024). Zherty domashnoho nasylstva ta yoho osoblyvosti v umovakh voiennoho stanu [Portrait of a victim of domestic violence and its features in martial law]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 244 p. [in Ukraine].
4. Rozbyraiemosia z nasylstvom: sotsiologhiia i psykhologhiia yavlyshcha [Dealing with violence: sociology and psychology of the phenomenon]. *Gender in detail*. Retrieved from: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gendeme-nasilstvo/rozbyraemosya-z-nasilstvom-sotsiologiya-i-psyhologiya-yavyscha-134066.html> [in Ukraine].
5. Seksualne nasylstvo pid chas viiny: prychny, yak diaty postrazhdalym [Sexual violence during war: reasons, how to act as a victim]. University of Customs and Finance. Retrieved from: <http://umsf.dp.ua/index.php/blog/1267-seksualne-nasilstvo-pid-chas-vijni-prichini-yak-diyati-postrazhdalym> [in Ukraine].
6. Frank L.V. (2017). Viktymologichna profilaktyka nasylnytskykh zlochyniv proty osoby [Victimological prevention of violent crimes against the person]. Kyiv: National Academy of Internal Affairs, 212 p. [in Ukraine].
7. Dzhuzha O.M. (2019). Viktymologhiia [Victimology]. Kyiv: Center for Educational Literature, 240 p. [in Ukraine].

8. Gumin O.M. (2021). Kryminologichna kharakterystyka zhertv nasylnytskykh zlochyniv [Criminological characteristics of victims of violent crimes]. Kharkiv: Pravo, 320 p. [in Ukraine].
9. Popov K.L. (2018) Zhertva zlochynu v kryminolohii ta viktymolohii [Victim of crime in criminology and victimology]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 196 p. [in Ukraine].
2. Kosenko S.S. (2022). Psykholohichni aspekty povedinky zhertv zlochyniv [Psychological aspects of the behavior of victims of crimes]. *Bulletin of Criminal Law*, 1. (pp. 67–74) [in Ukraine].

DOI 10.34132.mspc2025.01.08.28

Olena Faichuk
Yana Dvorak

CHARACTERISTICS OF THE PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF VICTIMS OF SEXUAL VIOLENCE DURING WAR

The thesis presents a characteristic of the psychological portrait of victims of sexual violence in conditions of military conflict. The work reveals the concept of sexual violence as one of the instruments of armed aggression, and also studies its impact on the psycho-emotional state of victims.

The importance of identifying individual psychological and socio-demographic characteristics of victims is emphasized in order to ensure effective assistance.

It is emphasized that the formation of a comprehensive approach to providing psychological support is the key to overcoming the consequences of traumatization. Attention is drawn to the need for state and public participation in creating a safe environment for victims and counteracting the silencing of sexual violence during war.

Keywords: sexual violence, war, victim, psychological portrait, PTSD, emotional trauma, socio-psychological support, assistance.

Відомості про авторів / Information about Authors

Олена Файчук, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, педагогіки і логопедії, Навчально-наукового медичного інституту, Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: e.l.fajchuk@ukr.net, orcid: <https://orcid.org/0000-0001-8889-0455>.

Olena Faichuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Work, Pedagogy and Speech Therapy of the Educational and Scientific Medical Institute of the Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: e.l.fajchuk@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8889-0455>.

Яна Дворак, студентка другого курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» кафедри соціальної роботи, педагогіки і логопедії, Навчально-наукового медичного інституту, Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: dvorakana6@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0009-0007-3127-2438>

Yana Dvorak, second-year student of the first (bachelor's) level of higher education, specialty "Social Work", Department of Social Work, Pedagogy and Speech Therapy, Educational and Research Medical Institute, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: dvorakana6@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0009-0007-3127-2438>

© О. Файчук, Я. Дворак
29.05.2025.

Стаття отримана редакцією